

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-36>

УДК 368.025.336

Гайдук І.С.

ДНУ «Інститут освітньої аналітики»

РИЗИКИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Систематизовано за трьома ключовими рівнями та досліджено вплив ризиків імплементації вдосконалення системи НПЗ в Україні на сучасному етапі. Узагальнено широкий спектр головних зовнішніх і внутрішніх причин виникнення банкрутства у банківських установах та компаніях зі страхування життя в Україні. Розглянуто економічне підґрунтя недостатньої розвиненості вітчизняного фондового ринку та запропоновано заходи, які необхідно провести державі для його стабілізації. Виокремлено недоліки у сфері державно-приватного нагляду за прозорістю та надійністю роботи учасників системи НПЗ. Наведено передумови виникнення негативних процесів у забезпеченні фінансової стабільності населення країни. Запропоновано шляхи мінімізації впливу ризиків імплементації вдосконалення системи НПЗ в Україні на основі аналізу природи їх формування.

Ключові слова: ризики, недержавне пенсійне забезпечення, недержавний пенсійний фонд, банківська установа, компанія зі страхування життя, банкрутство, фондовий ринок.

Gaiduk Ivan

SSI «Institute of Educational Analytics»

RISKS OF IMPLEMENTATION FOR IMPROVING THE SYSTEM OF NON-STATE PENSION PROVISION IN UKRAINE

Summary. It is systematized in three key levels and the influence of the risks of implementing non-state pension provision improvements in Ukraine at the present stage is researched. A wide range of major external and internal causes of bankruptcy in banking institutions and life insurance companies in Ukraine is summarized. The economic background of insufficient development of the domestic stock market is considered and the measures, which are necessary for the state to stabilize it, are proposed. The shortcomings in the sphere of public-private supervision over transparency and reliability of the work of participants in the system of non-state pension provision are highlighted. The preconditions of occurrence of negative processes in ensuring of financial stability of the population of the country are presented. The ways of minimization the risks of implementation improvement the system of non-state pension provision in Ukraine on the basis of analysis the nature of their formation are proposed. The devastating effects of the risks present in the system of non-state pension provision in Ukrainian are manifested in the failure to formulate a common, coherent model for the development of private pension accumulation members due to unbalanced interactions and insecurity in strategic projections of Ukraine's further economic progress on the international scene. This state of uncertainty also has a negative impact on the population, which seeks to provide clear legislative and programmatic evidence of the reliability of investments in such promising financial sectors of the banking and insurance sectors as NPF, life insurance companies and commercial banks. For further development of the domestic system of non-state pension provision in Ukraine, it is advisable to develop a clear, branched monitoring and control mechanism for the main actors in this process. Significant progress in overcoming the negative factors of distrust and the lack of transparent reporting is intended to become a modern information communication system among all the members of the pension system. A promising innovation in this field of development may be the technology «blockchain» with the use of «smart» contracts, which has all chances to prevent uncontrolled and groundless actions in the information environment of pension provision today.

Keywords: risks, non-state pension provision, non-state pension fund, banking institution, life insurance company, bankruptcy, stock market.

Постановка проблеми. Для того, щоб фінансові інструменти, які впроваджуються у системі недержавного пенсійного забезпечення (далі – НПЗ), запрацювали в повній мірі, необхідно вчасно виявити та проаналізувати приховані й наявні ризики, які можуть справити суттєвий вплив як на організаторів даного рівня пенсійного забезпечення, так і на жителів України, що покладають на нього свою довіру.

Оперативне виявлення ризиків у діяльності учасників системи НПЗ дає змогу своєчасно реагувати на приховані фактори впливу, які лише за певних обставин проявляють свою дію.

Ефективний механізм ризик-менеджменту має в своїй основі такі методи, засоби та інструменти, які спроможні надзвичайно швидко реагувати на можливі зміни клімату у фінансовому середовищі, не несучи при тому серйозних додаткових затрат. Об'єднуючою ціллю вітчизняної системи НПЗ на сьогодні є вироблення довгострокової стратегії, орієнтованої на кінцевого споживача пенсійних послуг в особі громадян України. Благополуччя ж останніх у великій мірі залежить від стійкості до ризиків державних інститутів та дотримання головних принципів відповідального ведення соціально-економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями НПЗ в Україні у частині дослідження ризиків, які проявляються під час роботи недержавних пенсійних фондів, банків та страхових компаній, займаються такі науковці: С.Л. Лондар, Г.М. Терещенко, А.М. Єрмашенко, Н.В. Ткаченко, О.О. Малецька, О.О. Шевченко та ін. [2–7].

Проте, зважаючи на труднощі, з якими стикається вітчизняна пенсійна система, проблемам мінімізації впливу ризиків на НПЗ все ще приділяється недостатньо уваги, що говорить про актуальність даної теми серед фахівців у сфері удосконалення пенсійного забезпечення.

Мета статті полягає в обґрунтуванні впливу ризиків імплементації вдосконалення системи НПЗ в Україні на сучасному етапі її розвитку та наданні пропозицій щодо покращення процесу співпраці між населенням та фінансовими установами.

Виклад основного матеріалу. Поняття ризику в ході імплементації вдосконалення будь-якого зі складових елементів системи НПЗ в Україні на сьогодні впливає із поточної економічної, соціальної та політичної ситуації, яку необхідно враховувати при виборі інструментів протидії негативним факторам. Саме тому на першому (верхньому) рівні ризик-орієнтованого

підходу в недержавній пенсійній сфері розміщуються зовнішні та внутрішні ризики, пов'язані із військовою ситуацією на сході України та потенційними загрозами, які можуть у результаті цього виникати. Адже від того стану справ, який наявний на загальнонаціональному рівні, залежить цілісність та своєчасність реагування на будь-якого роду зовнішні загрози кожною установою, яка зобов'язана брати на себе відповідальність щодо захисту прав і свобод громадян в міру своєї компетентності (рис. 1).

Для оперативного відслідковування динаміки несанкціонованих дій у внутрішньому безпековому середовищі, керівництву України необхідно розробити інтегрований план реагування на стратегічно значущі загрози у соціальній, економічній та політичній сферах, подолання яких становить ядро гарантій реалізації громадянами їх конституційних прав і свобод.

Беззаперечним є той факт, що Україна входить у європейську та світову систему захисту від протизаконних дій з боку зовнішніх ворожих сил, співпрацюючи із міжнародними організаціями та отримуючи від них підтримку у всіх можливих сферах. Зарубіжний досвід протистояння воєнному ризику уже напрацьований, і ті інструменти, які мали успіх в одних країнах, можуть бути корисними і для України.

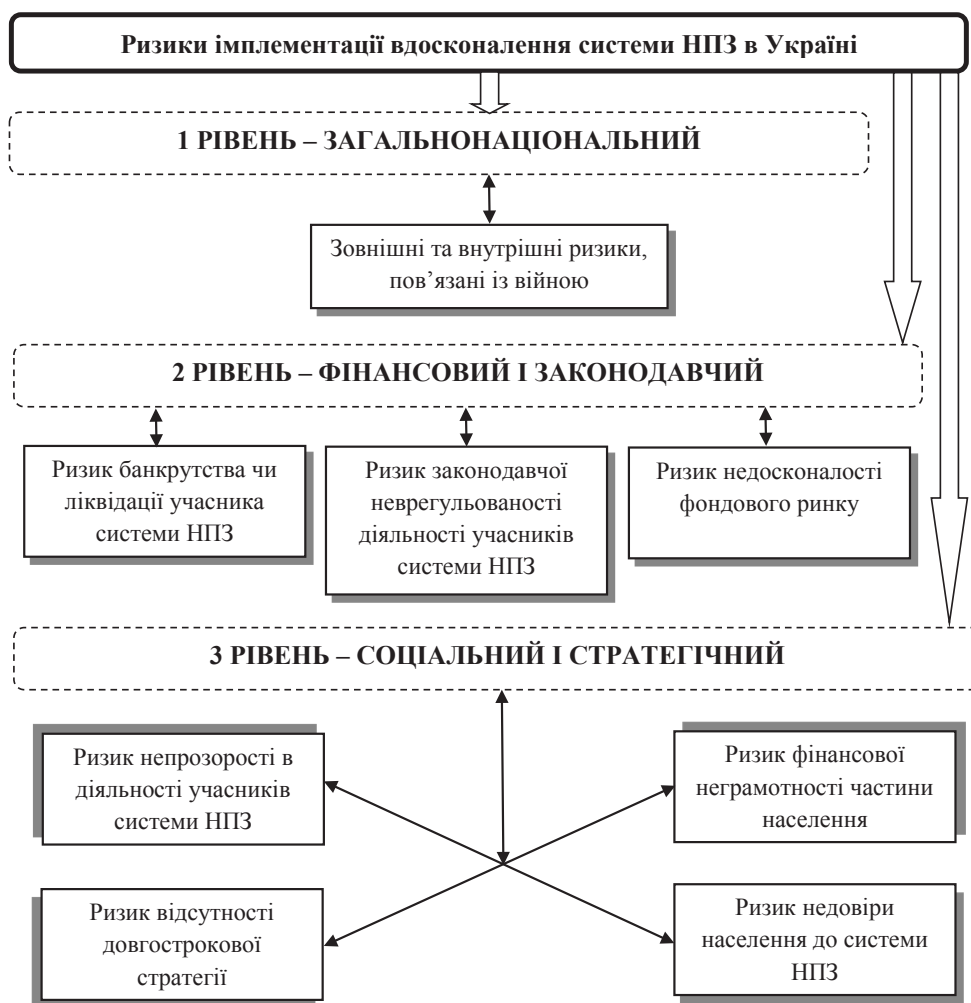

Рис. 1. Ризики імплементації вдосконалення системи НПЗ в Україні

Джерело: розроблено автором

Одним із ключових аспектів розуміння проблеми даного характеру є здатність населення адекватно оцінювати вплив опосередкованих чинників військової загрози: економічний застій та соціальна напруга. Проте, важелем врегулювання завжди повинна залишатися держава в особі її контролюючих та регулюючих органів.

Вибудовуючи цілісну картину розуміння вагомості впливу даного ризику на населення України загалом, вбачаю у особі головних учасників системи НПЗ (Нацкомфінпослуг, НБУ та об'єднання КСЖ) ті направляючі сили, які покликані вчасно інформувати вкладників та застрахованих осіб про можливі зміни у внутрішній діяльності установ та непередбачувані нововведення, які будуть необхідні для стабілізації ситуації на місцевому рівні. Адже, як свідчить досвід попередніх кризових років, саме завдяки злагодженій роботі внутрішніх суб'єктів соціально-економічних відносин відбувається стабілізація будь-якого роду наявних загроз в Україні.

Підсумовуючи вплив військового ризику як на систему НПЗ в цілому, так і на кожного громадянина України зокрема, подальші кроки протидії зовнішнім проявам агресії доцільно розглянути в такому векторі загальнонаціональної безпеки:

- 1) гарантування на всіх рівнях безпеки держави, бізнесу та громадянина;
- 2) забезпечення належного рівня життя та здоров'я населення з допомогою доступної медицини, особливе ставлення до найбільш соціально незахищених громадян;
- 3) захист інвестицій та приватної власності;
- 4) чесне та ефективне правосуддя із неупередженим впровадженням механізму протидії корупції.

Наступний рівень ризиків впровадження нововведень у системі НПЗ має на меті розгляд фінансових та законодавчих питань, пов'язаних із банкрутством чи ліквідацією учасника системи НПЗ, законодавчою неврегульованістю чи недосконалістю фондового ринку.

Що стосується банкрутства, то даний процес практично неможливий у НПФ, проте цілком реальний для банківської установи або КСЖ. На сьогодні, як свідчать дані контролюючих органів та незалежних експертів, два останні представники із цього списку в системі НПЗ становлять суттєву загрозу неповернення коштів учасникам в силу недостатньої законодавчої та регуляторної політики держави і, як результат, недобросовісної роботи на фінансовому ринку.

Що стосується НПФ, то в ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» зазначено, що такого роду пенсійний фонд «не може бути проголошений банкрутом та ліквідований за законодавством про банкрутство» [1]. Проте, негативним фактором для учасників фонду може стати будь-яке суттєве зниження доходності активів, що неодмінно повинне призвести до активізації адміністратора, КУА та відповідного регулюючого органу. Саме тому, для забезпечення довгострокового збереження коштів вкладників, у кожному НПФ доцільно розробити багаторівневу систему захисту персональних рахунків. У випадку ліквідації НПФ, вклади учасників переводяться в інший фонд за вибором останнього.

Ризик банкрутства для банківських установ та компаній зі страхування життя в Україні становить потенційно велику небезпеку через систему різноманітних зовнішніх і внутрішніх причин, до числа яких входять:

- втрата довіри населення через неправильне управління;
- недотримання законодавства в частині виконання мінімально необхідного рівня показників для належного функціонування;
- приховування інформації про реальний фінансовий стан та платоспроможність;
- умисні фінансові маніпуляції з метою особистого незаконного збагачення та ін.

Вищезазначені передумови викликають хвилю недовіри як з боку вкладників та страховальників, так і з боку контролюючих органів, що в результаті лише посилює кризові процеси у суспільстві. Безперечно, симптомами банкрутства являється реальне зниження цифр щодо фінансової спроможності установи та неможливість виконання своїх зобов'язань перед кредиторами і власниками депозитів. Проте, за результатами роботи банку чи КСЖ стоїть розгалужена мережа співробітників, від яких також великою мірою залежить кінцевий ефект від взаємної співпраці.

Ризик законодавчої неврегульованості діяльності учасників системи НПЗ більш деталізовано доцільно розглядати як адміністративно-законодавчий та юридичний ризику. Це зумовлено особливою дією незапланованих адміністративних обмежень та непередбачуваних змін до законодавства. Різновидом вищевказаних загроз у фінансовій сфері виступає податковий ризик, який проявляється у змінах в податковій політиці через скасування або мінімізацію пільг. Юридичний ризик в більшості випадків спричинений порушенням норм законодавства.

Якщо порівняти КСЖ та банки за критерієм якості законодавчого захисту, то останні мають в цьому плані суттєві переваги. Правове регулювання НПФ в Україні також вважається одним із найкращих у світі. Проте, велика кількість протиправних дій та зловживань виникає саме на рівні співпраці між фінансовою установою та її клієнтами. Адже ризики, спричинені неефективною судовою практикою, нівелюють захист інтересів споживачів фінансових послуг та прав інвесторів. Додатковим негативним фактором є високий рівень корупції, що спричиняє зниження гарантій захищеності іноземних інвестицій, які в попередні роки становили основні обсяги торгів на ринку цінних паперів в Україні.

Відчутним стримуючим фактором, який негативно впливає на розвиток економіки та стрімке зростання ВВП України, є недостатня розвиненість вітчизняного фондового ринку. Ризики, які пов'язані із цим, мають цілком реальне підґрунтя:

- недостатня кількість ліквідних та привабливих для інвестування фінансових інструментів;
- недооцінення можливостей вітчизняного фондового ринку через неналежну поінформованість населення;
- значні проблеми із законодавчим регулюванням процесу ціноутворення;
- недостатньо розвинений механізм виконання зобов'язань перед іноземними інвесторами у зв'язку із труднощами валютного регулювання в Україні;

– кількісно нерегульована чисельність фондів бірж та надмірна фрагментарність депозитарної структури, що створює перешкоди для виконання єдиних стандартів проведення розрахунків;

– низька активність інститутів спільного інвестування, НПФ та страхових компаній, що формує додаткові труднощі у вияві прозорості на фондовому ринку;

– недовикористання похідних цінних паперів та значний дефіцит довгострокових грошових ресурсів для інвестування.

На вітчизняному фондовому ринку фактично відсутній широкий спектр високоліквідних фінансових інструментів, а тому більшість інвестиційних активів переливаються в ОВДП, депозити і частково нерухомість. Ринок акцій в Україні формально існує завдяки присутності на ньому акціонерних товариств, але в якості інвестиційного інструмента майже не функціонує. Це зумовлено тим, що компанії не мають жодних стимулів для торгівлі на відкритому ринку, що призводить до здійснення більшості операцій на позабіржовому майданчику.

Отже, для стабілізації вітчизняного фондового ринку, державі необхідно провести низку системних заходів з приводу:

- збільшення його капіталізації;
- підвищення частки акцій в інструментах торгівлі;
- залучення вільних заощаджень населення через урівноваження оподаткування доходів від банківських вкладів та операцій з цінними паперами;
- розбудови національної депозитарно-клірингової системи;
- приведення нормативної бази у відповідність до світових стандартів та збільшення ліквідності.

На третьому рівні імплементації вдосконалення вітчизняної системи НПЗ розглядаються ризики соціального та стратегічного характеру, які покликані детально спрогнозувати виклики, що стоять перед кожним конкретним вкладником.

Ризик непрозорості у діяльності учасників системи НПЗ проявляється через ризик непрозорості конкуренції та впровадження без законодавчого підкріплення квазіпенсійних продуктів КСЖ і банками. Приводом для таких застережень є незрозумілі тлумачення та розмежування, які піддають сумніву добросовісність дотримання головних принципів роботи в НПЗ – прозорості та добросовісного підпорядкування основним нормам ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення».

В якості головного інструмента, який покликаний відповідати за дотримання принципу прозорості в роботі учасників системи НПЗ, пропонується впровадити трирівневу модель пруденційного нагляду, де на першому рівні буде встановлення чітких цілей та правового підґрунтя проведення нагляду, на другому – розробка обґрунтованих стандартів разом із зазначенням нормативних вимог до підконтрольних організацій, на третьому – безпосередній контроль у вигляді перевірки відповідності нормативам та виїзне інспектування фактичного стану справ в установі.

Державний пруденційний нагляд повинен передбачати систематичне отримання щомісячної звітності за найважливішими показниками діяльності установ системи НПЗ та щоквартальну

звітність за головними зведеними даними по росту прибутковості і рівню виплат. Проте, що стосується КСЖ, то з їх боку іноді виникає підвищена загроза надання свідомо неправдивої інформації способом формування підробних документів. Тому регулятор повинен діяти на випередження, і окремим напрямом його роботи має стати аналіз скарг, а в тому випадку, якщо організація ігнорує попередньо доведені їй до відома приписи і уникає відповідальності за вчинені протиправні дії, – залучення правоохоронних органів.

Зазвичай ризик фінансової неграмотності частини населення урядом та експертами із сектору наглядових органів ставиться на останнє місце через те, що його дію важко передбачити в масштабі всієї країни. Проте недооцінювати втрати держави від неналежного навчання громадян правової та законодавчої грамотності у сфері фінансів вкрай необдумано. Адже коли люди знають, який спектр операцій вони можуть здійснювати зі своїми коштами, і наскільки економічно це покращить їхній рівень життя, вони більш впевнено діють та мають тенденцію до об'єднання в групи для спільного інвестування.

Ризик неграмотності населення під час користування сучасними пристроями ефективною економією та заощадженням теж здійснює вагомий вплив на безпеку електронних розрахунків у банківській сфері та рівень довіри до неї. Адже якщо людина не може спрогнозувати наступні дії в алгоритмі взаємодії «клієнт-банк», «учасник-НПФ» або «страхувальник-страховик», у неї природним чином виникає відчуття недовіри до фінансового сектору економіки, яке в подальшому надзвичайно важко перенаправити в позитивний бік.

Ризик недовіри населення до системи НПЗ доцільно розглядати в трьох напрямках, які переплітаються між собою, а саме: недовіра до держави; недовіра до фінансового сектору; недовіра до НПФ, банківських установ та КСЖ. Непередбачуваний характер взаємодії між громадянами України та державою в особі її законодавчих та контролюючих органів проявляється у неврахованні прохань перших під час внесення змін та поправок до нормативних документів у частині пенсійного забезпечення. Додатковим фактором недовіри виступає недотримання представниками уряду тих обіцяних нововведень, які попередньо були запропоновані та вже узгоджені. Найбільші труднощі в захисті прав конкретної людини виявляються все ж під час розгляду судових позовів та винесення неправомірних рішень суддями.

У сфері впливу фінансового сектору ризик недовіри з боку населення полягає у відчутному неспівпадінні між положеннями щодо нормативної діяльності фінансових установ та реальним їх виконанням, що несе за собою подальші численні невтішні наслідки. Що стосується прозорості інвестування особистих активів у високоприбуткові інструменти на вітчизняному ринку цінних паперів, то незначними перевагами в плані надійності все ще залишаються готівкові заощадження (депозити) в гривнях та іноземній валюті. Решта джерел для вкладення активів або набули на сьогодні недостатньої популярності в Україні, або залишаються в зародковому стані свого розвитку.

Взаємодія між учасниками системи НПЗ продує ризик недовіри з боку населення у зв'язку із нездатністю, по-перше, самих фінансових установ успішно функціонувати на ринку довгий період часу, по-друге, неспроможність запропонувати громадянам України надійний механізм співпраці. А це за принципом ланцюгової реакції все більше і більше відштовхує фінансово незалежних громадян від вкладення своїх активів у вітчизняні фінансові інструменти. Не можна забувати також і про недостатню поінформованість населення щодо останніх змін у пенсійному законодавстві та перевагах пенсійних схем, що існують на ринку. Безперечним фактором нагромадження недовіри до НПФ є їхня безпосередня відсутність на території більшості областей України, що накладає додаткові труднощі фізичної комунікації.

Останнім із загальної сукупності ризиків, які можуть завадити вчасній та ефективній імплементації удосконалення сучасних інструментів у системі НПЗ, є ризик відсутності довгострокової стратегії або стратегічний ризик. Його дія проявляється у неспроможності сформувати спільну цілісну модель розвитку учасниками приватного пенсійного накопичення через розбалансованість у взаємодії між собою та невпевненість у стратегічних прогнозах подальшого економічного поступу України на міжнародній арені. Такий стан невизначеності негативно впливає також і на населення, яке прагне чіткого законодавчого та програмного підтвердження надійності вкладень у такі перспективні фінансові сектори банківської та страхової сфери, як НПФ, КСЖ та комерційні банки. Для НПФ, з ціллю побудови довгострокової стратегії, потрібно роз-

робити додаткові державні гарантії збереження коштів із можливістю їх інвестування у високоліквідні активи не лише на вітчизняному фондовому ринку, а й за кордоном. Проте, для виконання вищезазначеної мети уже сьогодні необхідно привести в стан підвищеної стабільності український фінансовий сектор.

Висновки та пропозиції. Провівши аналіз потенційної дії сучасних ризиків імплементації вдосконалення системи НПЗ в Україні, можна з упевненістю стверджувати, що число негативних факторів впливу на безпеку заощаджень вітчизняних громадян все ще доволі велике. Головними причинами цього є недосконале законодавче та оперативне регулювання діяльності суб'єктів фінансової сфери, а також недостатня прозорість щодо управління активами, що накопичує недовіру з боку населення. Однак, вагомим чинником роботи по ідентифікації та мінімізації ризиків у системі НПЗ уже зроблена, що спонукає до оптимістичних прогнозів у майбутньому.

Для подальшого розвитку вітчизняної системи НПЗ України доцільно розробити чіткий розгалужений механізм контролю та регулювання за діяльністю головних суб'єктів цього процесу. Вагомим поступом у подоланні негативних факторів недовіри та відсутності прозорого звітування покликана стати сучасна інформаційна система комунікації між всіма учасниками пенсійної системи. Перспективним новаторством у цій галузі розробок може бути технологія блокчейн із застосуванням «розумних» контрактів, що має всі шанси унеможливити безконтрольні та безпідставні дії в інформаційному середовищі пенсійного забезпечення на сьогодні.

Список літератури:

1. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.03.2019).
2. Лондар С.Л. Уточнення фінансово-економічних дефініцій у контексті посткризових реалій. *Фінанси України*. 2012. № 12. С. 69–78.
3. Смоляр Ю., Терещенко Г. Особливості інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів: зарубіжний досвід і вітчизняна практика. *Фінанси України*. 2008. № 3. С. 43–51.
4. Ермошенко А.М. Ризики діяльності страховиків та шляхи їх зменшення. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 6(96). С. 207–215.
5. Ткаченко Н.В. Ризики діяльності страхових компаній : теоретичний аспект. *Фінанси України*. 2010. № 7. С. 84–92.
6. Малецька О.О. Оцінка впливу ризиків на фінансову стійкість пенсійного фонду в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 5(131). С. 262–267.
7. Шевченко О.О. Інституційні проблеми запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні. *Наукові записки НаУКМА*. 2011. Том. 120. С. 91–95.

References:

1. Pro nederzhavne pensijne zabezpechennya [About non-state pension provision] : Law of Ukraine dated 09.07.2003 No. 1057-IV / The Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian)
2. Londar S.L. (2012). Utochnennya finansovo-ekonomichnyh definicij u konteksti postkryzovyh realij [Clarification of financial and economic definitions in the context of post-crisis realities]. *Finance of Ukraine*, no. 12, pp. 69–78. (in Ukrainian)
3. Smolyar Yu., Tereshhenko G. (2008). Osoblyvosti investytsijnoyi diyalnosti nederzhavnyh pensijnyh fondiv: zarubizhnyj dosvid i vitchyznyana praktyka [Features of investment activity of non-state pension funds: foreign experience and domestic practice]. *Finance of Ukraine*, no. 3, pp. 43–51. (in Ukrainian)
4. Yermoshenko A.M. (2009). Ryzky diyalnosti strahovykiv ta shlyahy yih zmenshennya [Risks of the activities of insurers and ways to reduce them]. *Actual problems of the economy*, no. 6 (96), pp. 207–215. (in Ukrainian)
5. Tkachenko N.V. (2010). Ryzky diyalnosti strahovyh kompanij: teoretichnyj aspekt [Risks of the activity of insurance companies : the theoretical aspect]. *Finance of Ukraine*, no. 7, pp. 84–92. (in Ukrainian)
6. Maletska O.O. (2012). Ocinka vplyvu ryzkyv na finansovu stijkist pensijnogo fondu v Ukrayini [Estimation of the risk impact on the financial stability of the pension fund in Ukraine]. *Actual problems of the economy*, no. 5(131), pp. 262–267. (in Ukrainian)
7. Shevchenko O.O. (2011). Instytucijni problemy zaprovadzhennya obovyazkovoyi nakopychuvальної pensijnoyi systemy v Ukrayini [Institutional problems of introduction of a mandatory accumulation pension system in Ukraine]. *Scientific notes of NaUKMA*, vol. 120. P. 91–95. (in Ukrainian)